

GÜNÜMÜZ
İNANÇ
PROBLEMLERİ

İLAHİYAT FAKÜLTELERİ KELAM ANABİLİM DALI
SEMPOZYUMU

7-9 Eylül 2001
ERZURUM

NÜBÜVVETE KARŞI DİRENİŞ SÜRECİNDE DİNİ ANLAYIŞIN ÖNEMİ

Prof. Dr. Yusuf Şevki Yavuz*

Kelâm literatüründe “Kâinatı yaratan Allah’ın dinî ve dünyevî konularda insanları bilgilendirip buyruklarını tebliğ üzere seçtiği bir insanı diğer insanlara elçi olarak göndermesi” diye tanımlanan nübüvvet semavî dinleri, özellikle İslâm dinini öbür dinlerden ayıran en temel unsurdur. İslâm akaidine göre nübüvvet, başta Allah’ın varlığı-birliği ve sıfatları olmak üzere kainatın yaratılışı, yaratılış amacı, işleyişi ve sonu, varlıklar içinde insanın yeri ve görevleri, bilgi üretme yöntemleri, birey ve toplumun mutluluğu için dünya hayatında uyulması gereken belli başlı kuralların yanı sıra insanı ilgilendiren bir çok konuda tarihi süreç içinde belli aralıklarla insanlığı bilgilendirip eğitmek gibi önemli bir işlev sahibi olmuştur.¹ Bu derece önemli bir işlevde bulunmasına rağmen başlangıcından zamanımıza varıncaya kadar insanların nübüvveti karşı çeşitli türde direniş gösterdikleri peygamberlerle kavimleri arasında geçen mücadelelere ilişkin ayetlerden anlaşılmaktadır. Konuyla ilgili ayetler dikkatle incelendiği takdirde peygamberlerin gönderildiği her millette topluma egemen olan çeşitli sosyal grupların, zenginlerin, Putperestlik, Yahudilik, Hıristiyanlık, Mecusilik, Müşriklik, Dehriyelik (Maddecilik) gibi farklı dinî-felsefî görüşleri benimseyen zümrelerin nübüvveti karşı farklı gerekçelerle direndikleri açıkça görülür. Kur’an’da bu gruplardan mele’ (toplumun ileri gelenleri), mütref (azgın ve zorba zenginler), müstebkir (Allah’a karşı büyüklük taslayan ve boyun eğip itaatte bulunmaktan kaçınan kimse), müztaz’af (emri altında bulunduğu kimselerle işbirliği yapıp ilâhî buyruklara uymayan kişi), yehûd (Yahudiler) ve Nesâra (Hıristiyanlar) tabirleri kullanılarak bahsedilir.

Tarihin çeşitli devirlerinde nübüvveti karşı direnenler kibir, inatçılık, kıskançlık, nefsânî arzulara tabi oluş, mal-mülk ve makam sevgisi, sosyal statü farklılığı, bilgisizlik, taklitçilik, ırkçılık, sosyal baskı gibi sebeplerin tesiriyle peygamberleri yalancılık, şairlik ve büyücülük yapmakla suçlamışlar; daha da ileri giderek delilik isnat etmişlerdir. Peygamberlerin dünyevî hakimiyet peşinde koştuğunu iddia eden inkârcılar sosyo-politik imtiyazlarından yoksun kalacaklarını düşünerek nübüvveti karşı direnmişlerdir. Bilindiği gibi son peygamber Hz. Muhammed’e karşı putperestlerin yanı sıra Yahudilerle Hıristiyanların direnişi nübüvvet nûrunun inanan insanları hidayete erdirmesine engel olamamış, nübüvvetin son halkasıyla gelen bilgiler yeni İslâm medeniyetinin kurulmasını ve on beş asra varan uzun bir süre devam etmesini sağlamıştı. Ancak XVIII. yy.da Batı’da ortaya çıkan felsefî ve bilimsel gelişmeler Kilisenin bilime karşı tavrının da etkisiyle genelde dinden, özelde nübüvvet kültüründen uzaklaşmayı beraberinde getirdi. Her ne kadar aydınlanma devrinin ardından pozitivism, ateizm, komünizm, evölüsyonizm

* Marmara Üniversitesi İlahiyât Fakültesi Öğretim Üyesi

¹ Yusuf Şevki Yavuz, İslâm’da İnanç Esasları, İstanbul 1988, s.161-162.

gibi akımların eski güçlerini kaybetmesinden sonra başta Batı'lı ülkeler olmak üzere dünyada tanrı inancına dönüş başlamış ve giderek çoğalmışsa da bu daha çok ontolojik anlamda felsefî çıkmazdan kurtulmaya yönelik kuru bir inançtan ibaret olup hayata yansıyan bir tarafı bulunmamaktadır. Kainatı yaratan yüce bir Tanrı'nın varlığını kabul etmekle felsefî çıkmazdan kurtulmaya çalışan çağdaş insanın yaratıcısıyla münasebet kurması ise ancak nübüvvet vasıtasıyla mümkün olabilir. Ne var ki nübüvvet insanın dünya hayatında neleri nasıl yapması gerektiğini belirlemede, Tanrı'ya karşı sorumlulukları bulunduğunu insana hatırlatıp haber vermekte, velhasıl hayatını düzenleyip onu yükümlü kılmakta ve arzularına göre yaşamasını engelleyen kurallar getirmektedir. Bu ise arzularına göre ve mutlak hürriyet içinde yaşamak isteyen modern insanın hayata bakışıyla çatışmaktadır. Bu sebeple çağdaş dünyada nübüvvetle karşı güçlü bir direniş oluşmuştur. Halkının çoğu Müslüman olan ülkelerde Batı kültür ve medeniyetinin hızla yayılmasıyla birlikte nübüvvetle karşı direniş buralarda da kendini hissettirmeye başlamış ve bu hareket güç kazanmıştır.

Günümüzde İslâm dini hakkında akademik seviyede çalışmalar yapan Müslüman aydınların, çeşitli kültürlerin ve anlayışların tesirleriyle tarihi süreçte dine dahil edilen beşerî unsurları ayıklayıp gerçek İslâm'ı ortaya koyma girişimlerinin gerçekleştiğine şahit olmaktayız. Ancak bu sevindirici girişimlerin dünyanın büyük çoğunluğunda hakim hale gelen Batı kültür ve medeniyetinin etkisi altında yürütülmesi isabetli olmaz. Zira bu medeniyetin nübüvvetle karşı direnen ve nübüvvetin getirdiği vahyî bilgileri hayatın dışına iten bir anlayışa sahip olduğu tartışmasız kabul edilmesi gereken bir realitedir. Zamanımızda yapılan bazı çalışmalarda İslâm dininin hiçbir bilimsel teoriye aykırı olmadığı, gelişen siyasî ve ideolojik sistemlerin İslâm'ın önerdiği sistemlerle örtüştüğü, çağdaş bireysel ve toplumsal yaşayış biçimini İslâm'ın onayladığı gibi ilahiyat bilimleri açısından yöntemi akademisyen otoritelerce benimsenip kabul görmüş bilimsel bir temele dayanmayan anlayışların hakim olduğunu söylemek mümkündür. Batılılaşma sürecinin başladığı XIX. yy.dan itibaren bu durum hemen her alanda görülmekte, siyasî, itikadî ve bilimsel konularda örneklerine rastlanmaktadır. Konuya açıklık getirmesi açısından bazı örnekler burada zikredilebilir.

1.Siyasal yorumlara ilişkin örnek: Türk modernleşme tarihinde önemli bir dönemeçi teşkil eden II. Meşrutiyet dönemi aydınlarının İslâm dininin önerdiği siyasal sistemin meşrûtiyet idaresi olduğunu kanıtlamaya çalışırken nasları bu yönetim modeline uygun olarak tevîl etmeleri konumuzla ilgili çarpıcı bir örneği teşkil eder. Bu bağlamda devrin din alimleri "İş hakkında onlara danış"² mealindeki ayeti millî hakimiyetin tesisinde her Müslüman'ın rol alması gerektiği ve bunun da ancak meşrûtiyet idaresiyle gerçekleşeceği tarzında yorumlamışlar, bundan hareketle de meşrûtiyet rejimine karşı çıkmanın İslâm'a ve insanlığa karşı çıkmak anlamına geldiği sonucuna varmışlardır.³

Oysa gerek yukarıda referans olarak gösterilen ayetten gerekse başka ayetlerden meşrûtiyet rejimiyle veya daha başka siyasal bir sistemle ilgili herhangi bir sonuç çıkarmak isabetli değildir. Çünkü İslâm'ın kıyamete kadar sürecek

² Al-i İmrân 3 / 159.

³ İsmail Kara, İslâmcıların Siyasî Görüşleri, İstanbul 1994, s.106-112.

evrensel bir din oluşunun tabii bir sonucu olarak Kur'an'da Müslümanlara herhangi bir siyasal rejim veya yönetim modeli önerilmemekte, aksine bu konu insanların zaman içinde gelişen bilgilerine terk edilmekte, sadece işlerini yürütürken adalet, hak, hukuk, hakkaniyet, insaf, meşveret, suç-ceza dengesi, suçluların cezalandırılması gibi temel ilkelere uymaları ve bunları sağlayan bir idarî yapılanmayı gerçekleştirmeleri Müslümanlara önerilmektedir. Bu itibarlara Kur'an'daki bazı ayetleri tarihte belli bir dönem uygulanan siyasal bir rejimle irtibatlandırarak yorumlamak veya nasları belli rejimlerle aynileştirmek gelişimin önünü kapattığı gibi bu anlayış tarihi realiteye de uymaz. Çünkü bu takdirde zaman içinde değişip gelişen ve Müslümanlarca uygulanan siyasal rejimleri İslâm dışı kabul etmek gerekir. Bu ise İslâm'ın evrensel ve kıyamete kadar sürecek son ilâhî din oluşuyla bağdaşmaz.

Günümüzde bazı ilâhiyatçı akademisyenler tarafından da din, moda haline gelip yayılan ideolojik anlayışlar doğrultusunda yorumlanmaktadır. Mısırlı araştırmacı Hasan Hanefi bunlardan biridir. Onun genelde dine, özelde İslâm dinine “devrim” anlamını vermesi, Hz. Peygamber'i Kueryş'in zenginlerliye aristokrat sınıfına karşı fakirlerin ve kölelerin devrimini gerçekleştiren bir lider olarak görmek suretiyle nübüvveti ilâhî kaynağın dışında tamamen beşerî boyuta indirilmesi ⁴ bir dönem moda akım haline gelen sosyalist ideolojiyi İslâmıla teyit etme anlayışından kaynaklanmış olmalıdır. Bu ise nübüvveti mana ve mahiyetinden uzaklaştıran, hatta nübüvvete karşı direniş sürecinde din açısından olumsuz bir yaklaşım tarzıdır.

2. Bilimsel teorilere ilişkin örnek: XIX. yüzyılda Charles Darwin tarafından ileri sürülen ve canlı varlıkların türler arası intikal yoluyla oluştuğu tezine dayanan evrim teorisinin İslâm'ın insanın yaratılışına dair felsefesiyle örtüşüğünü kanıtlamak amacıyla ilgili ayetlerin bu teoriye uygun olarak yorumlanması vahiy bilimsel teorilerle bağdaştırma gayretlerine dair örnekler arasında zikredilebilir. Nitekim evrim teorisinin ortaya atıldığı ve yegane bilimsel yöntem olan gözlem ve deneyle kanıtlanmış bilimsel bir bilgi olduğu kabul edilen dönemlerde bazı alimlerce insanın yaratılışıyla ilgili ayetlerin evrim teorisine işaret ettiği ileri sürülerek bu şekilde yorumlandığı bilinmektedir.⁵ Bu konuda ilk insan olan Adem'in çeşitli safhalardan geçerek yaratıldığını bildiren ayetler evrim teorisinin doğruluğunu gösterdiği iddia edilerek bilim adına ileri sürülen ve henüz bilimsel yöntemlerle kanıtlanmamış bulunan bu teori ışığında vahiy yorumlanmıştır. Konuyla ilgili ayetlerden Adem'in belli bir gelişme süreci içinde yaratıldığı sonucu çıkarılabilir. Ancak bundan, yaratılışa ilişkin gelişme seyrinin ilâhî irade ve kudretin müdahil olmadığı tabii ayıklamaya dayalı bir evrim şeklinde gerçekleştiği sonucu çıkmaz. Ayrıca ilgili ayetlerde Adem'in başka bir canlı türünden tabii ayıklama yoluyla yaratıldığına dair hiçbir bilgi yoktur, aksine onun insan türünün atası olarak ahlâkî, zihnî ve psikolojik kabiliyetlerle donatılmış bir şekilde topraktan yaratıldığı açıkça belirtilmiştir.⁶ Hiçbir bilginin gözlem ve deney yoluyla kanıtlanmış bilimsel bilginin önüne geçirilemeyeceği tartışmasız kabul edilmesi gereken bir gerçektir. Ancak bilimsel bilgi haline gelmemiş bir teoriden hareketle

⁴ Hasan Hanefi, el-Yesâru'l-İslâmî, Kahire 1981, I, 38.

⁵ Mustafa Sabri, Mevkıfu'l-beşer tahte sultani'l-kader, Kahire 1352, s.8-9; Süleyman Ateş, “Kur'an-ı Kerim'e Göre Evrim Teorisi”, Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, Ankara 1975, XX, 127-146.

⁶ Süleyman Hayri Bolay, “Adem”, Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi, İstanbul 1988, I, 358.

Allah'ın insan soyunu Adem'den yarattığını belirten akideyi değiştirmek ve yaratılışa ilgili ayetleri bu teoriye göre yorumlamak isabetli görünmemektedir. Zira teori değişikçe akidenin de değişmesi gerekir. Oysa akidenin İslâm'ın değişmez esaslarından olduğu bilinmektedir.

3. İnançlara ilişkin örnek: Ashab devrinden itibaren zamanımıza kadar geçen on dört asırlık süre içinde İslâm alimlerinin ittifakla kabul ettiği kesin itikadî esaslardan biri ölen bütün insanların evrenin kozmolojik düzeninin bozulup kıyametin kopmasından sonra bedenli olarak diriltileceği ve bunun berzah aleminde nimet veya azap gören insan ruhunun, aslî unsurlarından (belki toprağa konulan molekülünden) teşekkül edecek olan bedeniyle birleşmesi yoluyla gerçekleşeceği inancıdır. Kur'an'ın ve sahih hadislerin açık beyanlarına dayanan bu akide reenkarnasyon inancını kesin olarak reddetmesine ve reenkarnasyonun ilkel kavimlere ait batıl bir inanç olmasına rağmen ülkemizde bazı elitler arasında rağbet gören reenkarnasyon inancının kimi akademisyenlerce Kur'an'dan temeli bulunduğu ileri sürülmektedir.⁷ Bu konuda el-Mümin sûresinin 11. Ayeti delil getirilerek Kur'an'ın reenkarnasyon inancına zahiren işaret ettiği iddia edilmektedir. İlgili ayette cehennemde azap görenlerin şöyle diyecekleri belirtilir: "Rabbimiz bizi iki defa öldürdün, iki defa dirilttin. Biz de günahlarımızı itiraf ettik (Bu ateşten) çıkmaya bir yol var mıdır? ". Görüldüğü gibi burada kafirlerin cehennemde Allah'a yakarışlarından söz edilmekte ve uğradıkları azaptan dolayı ölecekleri, azabı tekrar tatmaları için diriltilecekleri ve bu işlemin iki defa tekrar edeceği haber verilmektedir. Nitekim başka bir ayette de kafirlerin ateşe atılacağı ve derileri pişince (ölünce) azabı tatmaları için derilerinin yenileneceği anlatılmaktadır.⁸ Benzer bilgiler sahih hadislerde de vardır.⁹ Şu halde ilgili ayet ve hadiste belirtilen iki defa öldürülüp iki defa diriltmenin dünya hayatıyla ve reenkarnasyonla hiçbir ilgisi yoktur. Amaç ne olursa olsun "Zarûrât-ı diniyye" ye dahil bulunan dinin kesin ilkelerini tevil kapısından girerek değiştirmeye çalışmak son tahlilde dini yozlaştırmaya ve tahrif etmeye götürür.

4. İbadetlere ilişkin örnek: Dini yozlaştırmaya yönelik yaklaşımlar sadece siyasî, ilmî ve itikadî konularla sınırlı kalmamaktadır. Benzer yaklaşımların en temel ibadet olan namazın eda edilişi konusunda da uygulandığı görülmektedir. Namazda "kıyâm" esnasında Kur'an'dan ayetler okunması gerektiği Kur'an'ın açık beyanlarının yanı sıra sahih hadislerle¹⁰ ve fi'li tevâtürle, yani değişik dilleri konuşan Müslümanların on dört asırlık uygulamasıyla sabittir. Bu konuda İslâm alimleri arasında bir problem olmadığı gibi yeni Müslüman olan değişik ırklara mensup Müslüman halk arasında da bir sorun bulunmadığı halde Hz. Peygamber'in bazı kimselere verdiği özel izni genelleştirerek ve ideolojik bir çıkış noktasından hareketle namazda Kur'an ayetleri okumanın gerekmediği, bunun yerine mealinin veya daha başka duaların okunabileceğinin ileri sürülmesi sonuçta nübüvvetin getirdiği sâbit bir esası tahrif etmek anlamına gelir. Çünkü herhangi bir zarûretten

⁷ Yaşar Nuri Öztürk, Kur'an'daki İslâm, İstanbul 1995, s.248.

⁸ en-Nisa 4 / 56.

⁹ Buhârî, "Tevhid" 24.

¹⁰ El-Müzzemmil 73 / 20 ; Buhârî " Ezân " 95-102, 122 ; Müslim " mesâcid " 33, " Salât " 34-36, 45, 94, 145, 163-173.

kaynaklanmayan bu tür bir yaklaşım nübüvvete karşı direniş sürecinde farkına vararak veya varmadan İslâm'ın yozlaşmasına sebep olmaktan başka netice vermez.

Günümüzde bir taraftan tarihi süreç içinde çeşitli faktörlerin etkisiyle ve alimlerce yapılan yorumlar aracılığıyla dine sonradan eklenen beşerî unsurları ayıklayıp gerçek İslâm'ı ortaya çıkarma çalışmaları yürütülürken diğer taraftan değişik ideolojilere dayalı anlayışların etkisiyle vahiyle sabit olan “zarûrât-ı diniyye” yi değiştirme girişimleri gözlenmektedir. Bu anlayışlar bizi vahiyden müstağni kalmaya ve onun yerine sadece rasyonel olduğu sanılan beşerî bilgileri koymaya kadar götürebilir ki bu bizi bindiği dalı kesen kimsenin durumuna düşürür. Zira eski ve yeni İslâm kelâmcıları hikmeti ve hakkı, hidayeti ve hayrı keşfetmekte beşerî bilgilerin tek başına yeterli olmadığını, çünkü mutlak ve mükemmel bir kaynaktan gelmediğini, bundan dolayı insanın ilâhî bilgilere ihtiyacı bulunduğunu belirterek nübüvveti temellendirmeye çalışmışlardır. Vahiyle sabit kesin bilgileri bir tarafa bırakıp dinî alanda rasyonel olduğu ileri sürülen bilgileri ve ideolojik endişeleri hakim kılarak dini inşa etmeye çalışmak nübüvvete ve dolayısıyla vahye ihtiyacı ortadan kaldırır.

İster inanç isterse davranış alanına ait olsun İslâm'ın temel ilkelerini korumak gibi önemli bir görev üstlendiğinden usûlu'd-din ilmi diye de adlandırılan kelâm biliminin tebliğde bahis konusu edilen hususları günümüz kelâm problemleri arasına almasında zarûret vardır. Dinin yozlaşmasını engellemek ve aslî hüviyetini korumasını sağlamak için nübüvvete karşı direniş sürecinde yapılacak ilmî çalışmalarda tutarlı bir din anlayışının sınırlarını belirlemek gerekir. Sağlıklı bir dinî anlayışa ulaşmanın yöntemi herhalde dinin hiçbir yoruma ve değişime açık olmayan sabit ve kesin esaslarıyla yoruma açık olan alanlarını tespit etmekten geçtiğini hatırlatmakta fayda vardır. Öyle görünüyor ki eskilerin “zarûrât-ı diniyye” adını verdikleri temel ilkelerin değişmezliğine vurgu yaparak günümüzdeki farklı din anlayışları sağlam bir zeminde buluşturmak mümkün olabilir.